

Útkeresés az anyanyelvi nevelésben

A közlő-kifejező képesség fejlesztéséről

(Folytatás)

3. a) Igen szerteágazó tevékenység a *stílusnevelés*. Mindenekelőtt egy alapvető nyelvhasználati szabályt gyökereztetünk meg a tanulóban: Ahhoz, hogy gondolatainkat *pontosan, árnyaltan* közölhessük, a *szinonimák* sokaságából kell a *legmegfelelőbbeket* alkalmaznunk. Gyakori *feladatípusaink* ezért: Valamely szövegben egyhangúan ismételt szavak helyettesítése, kipontozott szöveg kiegészítése, felcserélt szinonimák kicserélése stb. Ilyenkor mindig megvitátjuk, hogy a szöveggörnyezetben melyik a legmegfelelőbb szó vagy kifejezés – s ilyen nyilván több is lehet – a tartalom megformálásához.

Említettük már, hogy a tanulók szívesen játszanak el mindennapi élethelyzete-
ket; így válnak bennük egyre csiszoltabbá, tudatosabbá, a *társas érintkezés nyelvi magatartásformái*, stílusárnyalatai, szinonimasorai. Pl.:

Játszunk el! (5. oszt. 77,10.)

Alkalmazzunk rokon jelentésű kifejezéseket – a tartalomhoz, a személyhez és a helyzethez igazodva! Beszéljünk ellentétes hangnemben (pl. meleg-hideg, udvarias-goromba, lágy-éles, vidám-komoly hangon)! Figyeljük meg, melyik a legcélravezetőbb!

a) Hogyan kérsz meg különböző személyeket, hogy ne beszélgessenek hangosan, mert tanulni szeretnél?

d) Vendég érkezik. Hogyan kínálsz meg helyet?

e) Hogyan szólítasz fel valakit, hogy álljon fel. Képzeld el többféle élethelyzetet!

Íme néhány változat *magnófelvételről*:

a) – Anyu, egy kicsit halkabban beszélj apuval, mert tanulni szeretnék! (Kérlelve.)

– Pista, egy kicsit halkabban beszélj, légy szíves, mert tanulni szeretnék! (Kérlelve – barátnak.)

– Éva, légy szíves, maradj csöndbe, mert tanulni szeretnék! (Erélyesen – osztálytársnak.) (Bp., 1976. Tanár: F. Lőrincz Ágnes.)

– Rózszi! Légy szíves, legyél egy kicsit csendesebben! Nem tudok így tanulni. Rengeteg leckén van mára! (Kérlelve – testvérnek.)

– Mami, légy szíves, beszéljetek halkabban, mert én így nem tudok tanulni! (Kérlelő hangon – nagymamának.)

Zsuzsa, legyetek..., légy szíves, legyetek már csöndbe! Ki az az ember, aki ilyen zajban tud tanulni!? Így is *annyi* leckém van! (Kissé ingerülten – osztálytársaknak.)

e) – Legyenek szívesek ennek a két néninek helyet adni! (Kérlelve.)

– Pista! Add már át, légy szíves, Kati néninek a helyedet! (Emelt hangon.)

– Laci, légy szíves állj már föl! Nem látod, hogy ez a néni majd összeesik már?! (Méltatlankodva.)

– Állj fel! Én is le szeretnék már ülni! (Türelmetlenül, erélyesen.)

– Á, fiúk, miért vagytok már ilyen udvariatlanok!? Álljatok föl..., engedjétek leülni a láyokar is már! (Szemrehányóan.)

– Mit gondolsz, csak te fogsz ülni?! Add már át a helyedet! Ne legyél már ilyen utálatos! (Erélyesen, ingerülten.)

(Baja, 1976. Tanár: Halász Pálai)

A szereplést természetesen vita követi mindig. (Ilyenkor – elemi szinten – a *nyelvtani szinonima* fogalmát is körvonalazzuk.)

3. b) A stílusnevelésnek talán egyik legfontosabb feladata a *nyelv képszerűségének feltárása*, s az ún. *képi gondolkodás* kibontakoztatása a tanulóban. Az utóbbi ugyancsak ösztönösen fejlődik ki a gyermek tudatában a nyelvelsajátítás folyamán, az anyanyelvi nevelés hivatása viszont a tudatos látásmód kialakítása, hisz enélkül sokszor nehezen érti meg a mindennapi „képes” beszédet és főként a szépirodalom, valamint a többi művészet formanyelvét.

A nyelvi kép kialakulását, szerepét sokrétűen vizsgáltuk – szavakban és nagyobb nyelvi alakulatokban, sőt szövegben is. (L. a munkafüzettrészletet lapunk 1977. 1. számában!) Gyakorlásként szócsalódokat és -csoportokat gyűjtöttünk érdekes témakörökből. Ezt a munkát gyakran *rajzolatással* vagy *rajzok* (diaképek) bemutatásával kapcsoltuk össze. Ezzel – a névátvitelt elindító – *basonlóságot* akartuk konkrét módon bizonyítani; vagyis azt: hogy a nyelv csakugyan *képszerűen ábrázol*, emlékképet idéz fel bennünk.

Azt tapasztaltuk, hogy a *tanulók képzeletét* rendkívül megmozgatta ez az *önmagában is érdekes* nyelvi anyag. Ízelítőül íme egy-két példa az egyes témakörökből:

Elnevezések a közlekedésből: *zebra* = gyalogátkelőhely (ez egyébként a legmaradandóbb példánk, mellyel a *névátvitelt* mint mozgástörvényt – mindenki számára sikerült megértetnünk!), *csillaggarázs*; – mindennapi szóképek: *bagymafej*, *a bezy lába*; – növény- és állatnevek: *gólyahír*, *pávaszem*, *nyaktekerccs*; – „beszélő nevek”: *börsög* = hirtelen haragú; *Pulykatojás* = szeplős; *Málészáj*, *Nyakigláb*, *Csupabáj*; *Jakopács*, *Vuk*, *Tás*, *Inka*, *Brumi*, *Kajszabajszai*; – megszólítás, becézés: *rózsám*, *bogaram*, *te csacsi!* – sütemények: *fatörzs*, *lúdláb*, *darázsfejcsok*; – foglalkozásnevek az ifjúsági nyelvből: *pengetünder*, *katódbuszár*; egyéb: *fa* = elégtelen, *csuka* = cipő; – a divattörténetből: *lójárok*; *kenguru* = dzsekiféleség; – igeiek: *fut a barisnyaszem*, *jár a kereplője* stb.

Szívesen boncolgatták (és rajzolgatták) tanulóink az ún. *rejtett basonlatot* tartalmazó elnevezéseket, melyekből ugyancsak érdekes témacsoportokat és szócsalódokat gyűjtöttünk. Pl. a divattörténetből: *körömcipő*, *harangszoknya*, *csónadrág*, *gombafrizura*; – az építészetből: *szalagbáz*, *tubusbáz*, *kenguruerkély*; – testrészekből: *harcsabajusz*, *tőkfej*; – színnevekből: *korallpiros*, *diózöld*; – süteményfélékből: *csőfánk*, *forgácsfánk*, *aranygaluska*; – virág- és állatnevekből: *harangvirág*, *szarvasbogár*, *macskabagoly*; – külső tulajdonságokból: *mandulaszemű*, *darázsderekű* stb.

Máskor a szavakban és kifejezésekben rejlő *nyelvi kép* illusztrációja (vagy lerajzolatása) kézzelfoghatóan bizonyította, hogy nemcsak szellemes és szemléletes hasonlóságot fejez ki, hanem azt is: *nem szabad „egyenes adásban” fölfognunk; csupán átvitt értelemben*. Ez a köznapi metaforákra is érvényes (pl. *botfülű*, *boitábu*), de leginkább a szólásokra és a közmondásokra. (Pl. *Tőri a fejét valamin; Ne igyál előre a medve bőrére!*)

A nyelvi kifejezés képszerűségét természetesen különféle szépirodalmi szövegekben (mese, monda, elbeszélés, vers) és köznapi közlésekben, tréfákban, szójátékokban stb. is vizsgáltuk, tehát mindenkor funkciójában.

A *képszerűségről* az egyik összefoglaló leckénk ilyen *elméleti összegezést* tartalmaz: (Példákkal a tanuló egészíti ki!)

Amit már tudunk

Beszédünkben sok mindent *képszerűen*, *nyelvi képekkel* fejezünk ki.

A mondanivalót így könnyebb megérteni, elképzelni; szemléletesebb, hangulatosabb, színesebb, ízesebb.

A képszerű közlésmód fontosabb *nyelvi eszközei*:

a *szókép* (főként több jelentésű szavak):

a „*rejtett basonlat*”:

a *szólások* és a *közmondások* többsége:

a *megszemélyesítés*:

a *basonlat*:

3. c) A szavak és kifejezések hangulati értékét is vizsgáltuk a kísérlet folyamán. Hasznosnak bizonyult, ha felcserélt szinonimákkal terhelt szövegből a szinonimasort hangulati értéke szerint csoportosítottuk – közös munkával. Pl. (5. oszt. 67,14.)

<i>Kellemtelen hangulatú</i>	<i>közömbös</i>	<i>kellemes</i>
vihog, viháncol	nevet	mosolyog
röhög, rőtög, röhécsel	nevetgél	somolyog, kuncog
kacarászik, heherészik	derül valamin	kacag, hahotázik

A szöveg javítása így már nyelvesztétikai tudatosítással történhetett.

Az összegezést a *Szép csillagos az ég...* kezdetű altatódal (szöveg és dallam), Pákolitz István *Nyárutó* című és Weöres Sándor *Kürtös pogácsa...* (Magyar etüdök 99) kezdetű versének elemzésével végeztük – azzal a nyelvhasználati tanulással, hogy a szóhangulat többnyire megszabja a szavak felhasználását, stílushatását; máskor viszont a szó a szöveggörnyezetben kap megfelelő hangulatot.

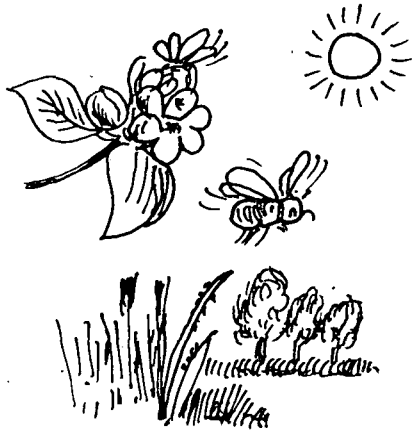
3. d) A szóhangulattal párhuzamosan vizsgáltuk *a nyelv zeneiségét* – olvasással, ritmizálással egybekötve, hogy a zeneiség a fül számára minél érzékelhetőbb legyen. Sokat időztünk a hangutánzó és a hangulatfestő szavaknál; tartalmi és zenei funkciójukat a legváltozatosabb témákban, műfajokban vizsgáltuk, gyakoroltuk. Növendékeink számára így világossá vált, hogy szóteremtéssel jönnek létre (a hangot, zörejt „lefordítjuk” emberi nyelvre!), mégpedig azért, hogy a valóságot minél hívebben ábrázolhassuk, hogy játszhatunk az ilyenfajta szavakkal, hogy „bevonulhassanak” a művészetbe is. Valóságábrázoló, hangulatteremtő erejüket ezért összehasonlítottuk az énekkel, a zenével, s szembeállítottuk őket a játékos „zeneietlenséggel” (madárnyelv, nyelvtörő) is. A beszédhelyzetekből, szerepjátásból kiderült, hogy a beszéd tágabb értelemben ugyancsak „zenei” megnyilatkozás. (L. később!)

Összefoglaló leckénk egyik alcíme, ahogy már említettük: *A nyelv muzsikája*. Itt többek közt Weöres Sándor *Dongó* c. versét elemezzük. Tehát:

Szedek itt, szedek ott
füvön ingó harmatot.
Érzem sütni a napot,
minden harmat elfogyott.

Szedek ott, szedek itt
virágmézet, tavaszt.
Már a méhek jártak itt,
üres bimbó beborít.

Zum-zum-zum, zöm-zöm-zöm,
tátogat a bödönöm.
Mégis legyen örömöm,
füled teli zümmögöm.

Az elemzéshez az alábbi szempontokat, utasításokat adja munkafüzetünk (5. oszt. 152,11; a vers a 6.-ban a határozószók témakörében újra előkerül: 11,7):

- a) Olvassuk el ritmizálva!
- b) Mit mutat be a költő; milyen nyelvi eszközökkel?
- c) Vitassuk meg, hogy a vers zeneisége (ritmus, rím, a szépen hangzó szavak – a 6.-ban: az ellentétes határozószók – a magas és a mély hangrendű szavak váltakozása miképp érzékelteti, hogy a dongó ide-oda csapong mézgyűjtés közben!
- d) Olvassuk el ritmizálva a *Galagonya* c. verset is!

3. e) A társadalmi érvényesülés egyik alapfeltétele, hogy a tanuló kellő jártaságot szerezzen a *beszéd stílus szintjeinek változtatásában*. Sok gyermek ugyan ösztönösen érzi, mások az otthoni nevelés folytán, hogy ugyanarról a témáról más-más személynek más-más beszédhelyzetben más-más nyelvi formában kell beszélnünk; a nyelvi nevelésnek mégis sarkalatos követelménye, hogy mindezt – a kommunikációelmélet szabályai szerint – konkrét élethelyzetekben gyakoroltassa és tudatosítsa. Pl. (5. oszt. 104,4).

Ugyanarról sokféleképp

Kinek, miről, hogyan? – Mesélj el egy-egy félperces iskolai eseményt.

- a) osztályfőnöködnek;
- b) „haverodnak”;
- c) óvodás kistestvérednek;
- d) nagymamádnak!
- e) Fejtsd ki, mi volt a különbség a szóhasználat, a mondat szerkesztés és az előadásmód között!

Csornai ötödikesek rögtönzéséről az alábbi magnófelvételt készítette az órán tanárunk, Karakai Józsefné szakfelügyelő (1977):

– Jaj, tanár néni, kérem... máma az első órán, oroszon... oltást kaptunk. Hát egy kicsit fáj, de azért ki lehetett bírni. Á, ... Katitól nem volt szép, bögött is. Pedig nem fáj.

(*Bugár Katalin – kissé fontoskodva, élénk hanglejtéssel.*)

– Hölö, Buli! Máma voltunk fogorvosnál. Csak úgy citézott a nadrágunk! A fogorvosnál mindenki be volt rezelve! Amikor engem behívtak, nagyon vacogott a fogam. Amikor kisz..., amikor beültettek a székbe, nagyon meg voltam döbbenve, hogy má' most mit csinálnak velém. De némsokára ki is szálltam, mer' a fogaim épek voltak.

(*Foki Imre – magabiztosan.*)

- Szervusz, Gabika! Mára az iskolában oltást kaptunk. Ném fáj, csak egy bolhacsipés volt az egész! Ti az oviban nem kaptatok védőoltást? Ha nem, akkor majd az iskolában kaptok.

(*Bertba Andrea – élénk banglejtéssel.*)

- Képzeld, nagymami, ... ma délelőtt az iskolában oltást kaptunk. Jött a védőnő, és kijelentette hogy nem fog fájni, de azért vigyázzunk, mert ha mozog a karunk, akkor nem sikerül. Mikor rám került a sor, annyira félttem, hogy sírni is kezdtem. De nagymami... úgy fáj! És még most is fáj.

(*Domonkos Ildikó – fájdalmas hangon.*)

(Megjegyzés: A beszéd szövegén nem változtattunk. A pontozás a szokásosnál hosszabb szünetet jelez: a küszködést a megformálással. - A tanulók beszédstílusa egyébként jól alkalmazkodik a beszéd társhoz.)

Az egyes jelentéstani alapfogalmakhoz, illetve a szófajokhoz kapcsolódó feladatokon kívül önálló lecke összegezi a *szókincs rétegződését Hányféle nyelven beszélünk és írunk?* címmel (5. o. 141-7.). Egyes alfejezetei a korcsoportok beszédmódjából, a nyelvjárásokból, a foglalkozási ágak szakszókincséből, az írott nyelv változataiból (a stílusrétegekből) és a beszélt nyelv stílusárnyalataiból adnak izelítőt írásos és magnós szövegekkel, szóföldrajzi térképekkel stb. Az elemző-megbeszélő munkaformákon kívül különösen a gyűjtőmunkát, a szerepjátszást (ellentétes vagy többféle szerepben) és a magyarról magyarra történő „fordítást” kedvelték növendékeink.

3. f.) Végül - ahogy már említettük - gyakorlatainkat átszövik a *humoros, játékos* nyelvi megnyilatkozások, bizonyítva, hogy a legtöbb ember ösztönösen is „játszik” a nyelvvél, mindig készen áll nyelvi tréfára, szellemeskedésre, játékosra.

A „rendező elv” itt is a nyelvi kategória, melyet humoros-játékos „szerepében” is bemutatunk; azaz: mennyire alkalmas humoros, játékos tartalmak hordozására vagy éppenséggel nyelvi formajátékok megteremtésére. Pl.: *Az egy- és a több jelentésű szavak* c. lecke csoportban tréfás megszólítás, névadás, találós kérdés, ifjúságnyelvi foglalkozásnév, „képes beszéd”, kétarcú jóslat, kígyónyelv, csipkelődés, aforizma, vicc szerepel a gyakorlatok közt; - *a hasonló hangzású szavaknál* szójáték, ikerítés, névadás, népetimológia, „félremagyarázós”, nyelvtörő, tréfás rím, kiolvasó, „nevető fejfa”, „stílusos házfelirat” található; - *a rokon és az ellentétes jelentésű szavak* a logikai ellentmondást, a tréfás szembeállítás, a család- és utónév diszharmoniaját (pl. Tompa Zseni) segítik érzékelteni stb.

4. Feladatunk *a szóteremtő képesség, a nyelvi leleményesség* továbbfejlesztése is. Itt is a gyermek nyelvi tapasztalataiból indultunk ki. Az *alaktani* leckékben a *szóalkotás* legfontosabb módjaival ismerkedtek meg - elméleti szinten is, de bemutattuk a *szóteremtés játékos módjait* is. (Szóösszetétel, szóképzés; becézés, ikerítés.) A hangutánzó és a hangulatfestő szavak c. leckékben a *gyermeknyelvi szavak* keletkezését rekonstruálhatták; vagyis: az ember hogyan „fordítja le” a zajt a saját nyelvére. Előzetesen meghallgatták magnetofonról vagy elénekelték a *Kitrákotty mese* c. dalt és Szabó Lőrinc *Falusi hangverseny* c. versét (Nagy Olivér kórusfeldolgozásában: Háp! Háp! Háp!) A munkafüzet feladata így szól (5. oszt. 90,6.):

a) Hogyan keletkeznek bizonyos hangutánzó igék? Állapítsd meg a *Kitrákotty-mese* és az alábbi képlet alapján!

Az állat neve	„beszéde”	>	hangutánzó igével	>	neve a gyermeknyelvből
sértés	rőf-rőf		rőfög		rőfi
ló	nyihaha		nyihog, nyerít		nyihaha, paci

b) Tuds-e még hasonlókat? Vedd sorba a háziállatokat! Idézd fel Szabó Lőrinc *Falusi hangverseny* vagy Weöres Sándor *Alsó végen, felső végen* ... c. versét!

A *népi szóteremtést* figyelhették meg egyes madarak elnevezésében. Hangszalagról meghallgatták egy-egy madár hangját, majd ki kellett találniuk, melyik madaré, s a hang alapján milyen nevet adott neki a nép. Pl.: *kakukk*; *pitypalatty* = fűrj; *bibic*; *lórió* = sárgarigó; *uhu*; *pirip* = mezei veréb; *küncsic*, *nyitnikék* = széncinke.

Megfigyelhették, hogy a nyelvi találekonyág miképp hozza létre a szóképet, a „rejtett hasonlatot”, a szólást, a közmondást, a „beszélő nevet”, az ikerszót; miképp teremti meg a hangutánzó és a hangulatfestő szót, szójátékkal milyen nevet ad a nyaralóknak (HARAPLAK) stb.

Mivel tudomásul kell vennünk, hogy a tanulók egymás közt „más nyelven” beszélnek, különösen a 7–8.-ban, minden lehetőséget megragadtunk, hogy többször is foglalkozzunk az ún. *ifjúsági nyelvvel*, mely a nyelvi találekonyágnak szüntelenül megújuló, páratlan terméke, de egyúttal a nyelvi elszürkülés eszköze is.

Az alábbi magnófelvétel bizonyítja, mennyire tudatos már ebben a korban is ez a „külön nyelv”: (5. oszt. 9,9: *Diáknyelven*. Mai diákok beszélgetése.)

– Heló, Saci!

– Szia, Tüci!

– Képzeld, máma egy oltári... oltári klassz napunk volt. Az első óra főci. Hú, marhára citézott a gatyánk! Még Csadó tanár néni az előző órán megígérte, hogy Jugóból felelünk. Cidriztünk ám nagyon. Ki is hívtak két tanulót, a Domit meg a Spillert. A Domi oltári klasszul felelt, a Spiller marhára légegett előttünk. Domi ötöst kapott, Spiller szecsát. – Töri. A Magdi néni pipa volt a... Cocára, mer' a Coca mégint beszélgetett tanulás helyett. Pedig igazán tanulhatott volna, ... hiszen tavaly is alighogy átcúszott a küszöb alatt. – Maték. Törtekét oltáriul szeretem. – Képzeld, ... tornaórán ... a Var... a Csibészke nekidobta az Otil ujjának a labdát, és csak délután történt ... délután derült ki, hogy az ... Otil... nak az ujsa eltörtöt. Mit szóls hozzá?

– Hát azt el is hiszem! Amilyen ... kajla a Csibészke!

– Délután a napiban nem volt sémmi ... a kaja oltári klassz volt ... Hm. Szia, Saci!

– Höló, Tüci!

(Markovics Tünde és Sándor Andrea. Csorna, 1977. Tanár: Karakai J.-né.)

Az ilyenfajta rögtönzés is lehetőséget ad a nyelvi ízlés formálására; a beszélgetést visszahallgatják, és alaposan megvitatják.

(Folytatjuk)

DR. BEZDÁN SÁNDORNÉ

Bordány

Az orosz nyelvű diáklevelezés mint nevelési forma az általános iskolában

Mind a pedagógiai gyakorlatból, mind a pedagógiai és ifjúsági mozgalmi irodalomból közismert a tanulóifjúság nemzetközi levelezésének nevelő ereje.

A levelezés egyike a leginkább hasznos formáknak, mert a folyamatos tevékenységen túl sikerélményhez juttatja a tanulókat, és az idegen nyelvtanulás gyakorlati hasznát is meggyőző formában igazolja. Levelezés során folyamatosan megvalósul a szabad (kommunikatív) beszédgyakorlat. Levelezésen keresztül értékeljük elsősorban, hogy a tanulók kifejezik-e a beszélő partnerek számára érthetően a gondolatot.

Tanári részről ezen a felismerésen alapul ennek, illetve a tanulók kölcsönös érdeklődéséből fakadó kezdeményezésnek a tudatos támogatása.

A Csongrád megyei Bordány község általános iskolai tanulóinak rendszeres orosz nyelvű levelezése már egy évtizedes hagyományra épül. Iskolánk felső tagozatosainak